

УДК 821.161.2Франко І.+821.162.1Ролле А.

Вікторія Ринда

Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка

ІВАН ФРАНКО ТА АНТОНІЙ РОЛЛЕ

У статті розглядаються основні тенденції «української школи» польського романтизму в контексті українофільства, а також роль, яку відіграли діячі того періоду у популяризації та утвердженні свободи, національної самобутності народу. Розкривається спільна сфера зацікавленості І. Франка та А. Ролле, зокрема тема козаччини, Хмельниччини, опришківства.

Ключові слова: «українська школа» польського романтизму, українофільство, історичний романтизм, «романсовість», явище Хмельниччини, гайдамаччини, опришківства.

Rynda V. Iwan Franko i Antoni Rolle. W artykule są opisane tendencje «szkoły Ukraińskiej» polskiego Romantyzmu w kontekście «ukrainofilstwa». Rola wybitnych działaczy tego okresu (tej doby) w popularyzacji i wzmocnienia wolności, narodowej tożsamości. Wspólne dla I. Franki i A. Rollego koło zainteresowań temą Kozaczyny, Chmielnicyzny, Opryszek (ruch wyzwolenczy, walka narodowo wyzwolénca).

Słowa kluczowe: «szkoła Ukraińska» polskiego Romantyzmu, ukrainofilstwo, zjawisko Chmielnicyzny, hajdamackiego ruchu, opryszek, romantyzm historyczny, «romansowość».

Rynda V. Ivan Franko and Antoni Rolle. The basic tendencies of Ukrainian School of Polish romanticism in the context of «ukrainophilism» are highlighted in the article. Role of the leaders of that period in the promotion and consolidation of freedom and national identity of the people is studied. Common area of interest for I. Franko and A. Rollye, namely the topic of Cossacks, Khmelnytskyyna is Common area of interest for A. Rollye and I. Franko, namely the themes of Cossacks, Khmelnytsky times, opryshkivstvo phenomenon are reviewed. reviewed.

Key words: «Ukrainian School» of Polish romanticism, Ukrainophilism, historical romanticism, «romansovist», phenomenon of Khmelnytsky, Haidamaky, opryshkivstvo times.

І. Франко у некролозі з приводу смерті Антонія Юзефа Ролле, відомого лікаря, літератора, історика, зазначив: «Великою стратою для української історіографії треба признати смерть д-ра Йосипа Ролле (Dr. Antoni J.), що помер у Кам'янці-Подільським (родився 1830 р. в селі Генріхівці, кінчив студії медичні в Києві). Покійний написав довгий ряд монографій, не раз похожих на повістки радше, ніж на твори історичні, дуже часто забарвлених, стороннично, та все-таки цінних задля того, що в них він використовував численні рукописні та архівні джерела, досі не визискані, маючи доступ до родинних архівів шляхетських на Поділлі, до котрих кому іншому нелегко дістатися. Оповідання його обхапують майже всі важніші моменти южноруської історії від XV–XIX віку і пересувають перед нашими очима довжелезний ряд фігур, що грали таку чи іншу роль в тій історії: військових, політиків, козаків. Особливо манили його постаті жіночі, котрих долю і недолю в бурливих перепетях української історії він слідив і малював дуже жваво і пластично»¹ [5, с. 425–426].

¹ Уперше подано в журналі «Житє і слово» (1894 р. — Т. 1. — Кн. 2. — С. 318–319) без підпису. Авторство: Матеріали для культурної та громадської історії Західної України. Листування І. Франка і Драгоманова. — Київ, 1928. — С. 328.

Із вищенаведеної цитати, а також з інших джерел, бачимо, що І. Франко прихильно ставився до А. Ролле насамперед як до талановитого оповідача, здатного відтворити образи минувшини, а також внести певну новизну у висвітлення подій XV–XIX ст. Нечисленні згадки, які розсіяні у працях І. Франка, вказують на те, що Каменяр цінував А. Ролле передовсім як талановитого письменника та історика Поділля: «Повістки... цінних задля того, що в них він використовував численні рукописні та архівні джерела, досі не визискані». І. Франко відзначав притаманну тій добі «романсовість» [5, с. 426], «жвавність та пластичність» у змалюванні жіночих постатей, яким і сам приділяв немало увагу. Зауважуємо певну відмінність у змалюванні опришків І. Франком та А. Ролле, яка є закономірною. Адже А. Ролле зображував опришка як представник шляхти, а І. Франко — як представник пригнобленого українського народу. Так, д-р Антоній досить однозначно декларує свою позицію стосовно Кармелюка: «A jednak śmiało twierdzimy, że temu ruskiemu bandycie nie myrzyło nawet o idei ludowej. Był on wyobrazicielem i następnym całego szeregu opryszków, zwanych w XVI w. Lewensami, w XVII — Lipkami, w XVIII — hultajami, kampańczykami, hajdamakami» («Можемо сміливо запевнити, що тому руському бандитові навіть і не йшлося про народну ідею. Був він відображенням і спадкоємцем багатьох опришків, котрих у XVI ст. називали Левенсами, у XVIIст.— Липками, а у XVIIIст.— гультями, гайдамаками, компанійчиками») [11, с. 138].

Щоб краще зрозуміти переконання А. Ролле, варто висвітлити основні віхи його життєвого шляху. Життя видатного краєзнавця, письменника і лікаря Йосипа Аполлінарія Ролле розпочалося в с. Генріхівка Могилівського повіту 26 вересня 1830 року. Його дід, французький емігрант, осів на подільських землях ще в 1772 році. Батько служив у князя Любомирського на посаді секретаря і за старанну працю одержав у власність місцевість поблизу Шаргорода, яка була відома як Роллеві хутори (нині це село Роля Шаргородського району). Навчався А. Ролле спочатку в немирівській гімназії, де пристав до гурту учнів-поляків, які читали заборонену літературу. Там він ознайомився з поезією романтиків Адама Міцкевича, Северина Гощинського, Юліуша Словацького, а також із творами класиків світової літератури — Байрона, Гейне та Пушкіна. У третьому класі гімназії Антоній написав свою першу історичну поему про Гжегожа із Санока.

Згодом, у 1850–1855 роках, він навчався в Київському університеті на факультеті медицини, після закінчення якого впродовж року перебував на практиці в лікарні Зонненштайн неподалік Дрездена. З 1861 року — проживав у Кам'янці-Подільському. Свої праці підписував так: dr A. J., Adscriptus, Antoni J., Dr Antoni, Józef z Henrykówki, Pirożko Fulgencjusz.

Виховувався А. Ролле на прикладі батька, який захоплювався читанням, прагнув вдосконалюватися і працювати на користь народу. Варто зауважити, що, перебуваючи на посаді лікаря, він писав не лише праці з медицини, але й історичні оповідання, гавенди. Однією з перших свої шпальти молодому діячеві надала «Киевская старина», де впродовж 1882–1899 рр. були вміщені найвагоміші нариси доктора Антонія: «Українські жінки» (1883), «Страшний Йосип» (1883), «Іван Підкова» (1885), «Кармелюк» (1886). Доцільно також додати, що редакція «Киевской

старини» майже до кожного опублікованого на своїх шпальтах історичного оповідання Й. А. Ролле подавала власну передмову або коментар у дусі В. Б. Антоновича; найважливіші з них — це коментарі до нарисів, серед яких «Жінки при чигиринському дворі» та «Кармелюк». Саме В. Б. Антонович був одним із перших, хто зацікавився творчістю письменника, звернув увагу на особливість стилю *Doktora Rolle*: «Незважаючи на досить сумлінне вивчення серйозного історичного матеріалу, доктор Антоній не був сухим педантом. Володіючи в значній мірі вмінням зображувати художні картини, він скоріше є талановитим популяризатором, аніж суворим ученим» [1, с. 306].

Так, д-р Антоній у «Кармелюкові» представив цілком реальний і опертий на фактах образ опришка, хоча, однак, не позбавлений суб'єктивізму. Можна зробити висновок, що зацікавленість темою козаччини є спільною для І. Франка та А. Ролле, була вона актуальною також і для інших сучасників названих діячів.

Потрібно зазначити, що рух опришківства був логічним продовженням боротьби козацтва в XVII ст. Недарма на чолі гайдамацьких загонів були здебільшого запорожці, козаки Лівобережжя, що знайшло відображення у літературі періоду романтизму. В творах про опришків простежується розвиток таких сюжетних ліній: лінія громадської діяльності, любовна або «жіноча сюжетна лінія», авантюрна або розбійницька сюжетна лінія. Як правило, спираючись на усну народну творчість та на документи слідства, ми можемо уявити, як виглядали опришки — це надмірно сильні, фізично витривалі чоловіки, що притаманне вимогам романтизму.

Саме в добу романтизму набувають значного резонансу зв'язки між українською і польською літературою, а в польському письменстві контакт двох культур стає доволі складний і багатогранний. Однак з огляду на загальний аспект, переосмислюємо певний традиційний підхід до «української школи» та її інтерпретації. Це, за словами І. Франка, було зумовлено, зокрема, тим, що «Україна на правому березі Дніпра пізніше почала пробуджуватися до нового життя. Видатні таланти, що вийшли з панських і шляхетських дворів, тягнулися до Варшави, здобували лаври в польській літературі, допомагали в розвитку і зросту нової романтичної літератури, а згодом із Крашевським і Коженювським закладали підвалини реальної та реалістичної школи. Лише один Тимко Падура, який походив із дрібної шляхти, але також тримався у магнатському дворі Ржевуських, пробував сил наближеною до народної українською мовою... Поезія.., без сумніву, збуджувала певні течії думки, допомагала формуватися певним ідеям там, де цього найменше сподівалися...» [5, с. 389].

Варто зазначити, що згадана вище постать Т. Падури відіграла позитивну роль своїми українськими творами, на що вказує також і А. Ролле: «...Uważał pieśni jako środek do rozbudzenia ducha służący; jemu ciągle marzyło, że duch ów nie zmarł... Wierzył on w moc pieśni, pragnął w niej zakłąć ducha miłości i dla ludu i dla swoich pobratymów...» («Він вважав пісні засобом, який слугував для пробудження духу; йому постійно здавалося, що той дух не помер... Вірив він у силу пісні, прагнув зачарувати в ній дух кохання і для народу, і для своїх побратимів...» [12, с. 70–71]. Як бачимо, І. Франко та А. Ролле однаково оцінюва-

ли внесок творчості Т. Падури у літературну спадщину романтичного періоду. Щодо інших представників, які цікавились творчістю Т. Падури, варто послатися на статтю Ростислава Радишевського: «Суспільна й літературна діяльність Т. Падури викликала крайні позитивні або негативні реакції, але творчість не залишала байдужими сучасників, на яких справляла певний вплив. Попри всі строкаті думки, В. Гнатюк високо цінував поета, який був канонізатором українського поетичного слова в Західній Україні. За В. Гнатюком, “під Падуру” писали С. Осташевський (“Дві чарівниці”), З. Фіш (“Тадеуш Падалиця”, “Тарасова ніч”), К. Гейнч (“Козакові нема біди”), М. Шашкевич (“Згадка”, “Болеслав Кривоустий”, “Погоня”), М. Устиянович (“Осінь”). М. Дашкевич виявив “спорідненість” його поезій та художніх текстів А. Метлинського, натомість А. Шамрай вказав на подібність “Паля” Л. Боровиковського й “Козака” Т. Падури. Найбільшої популярності набула його пісня “Рухавка”, яку співали повстанці Галичини в 1830–1831 рр., а також шляхетська молодь. К. Ценглевич написав на її мотив поезії “Косарі”, “Далій, браття, в руки коси”, а драматург М. Сухоровський використав у мелодрамі “Ванда Потоцька”, де її виконували гайдамаки, а також у драмі К. Гейнча “Повернення козаків з Трапезунду” герої виконують його пісні. Поет та етнограф Е. Ізопольський вважав твори Т. Падури народними» [4, с. 9]. Отже, як вважає Ростислав Радишевський, «ідеологічним чинником, який консолідував поетів цього періоду у формацію “українська школа” польського романтизму, було усвідомлення власної належності до прадавньої сарматської спільноти» [4, с. 9].

Саме «ідеологічний, політичний фактор, безумовно, відіграв істотну роль у польському літературному українофільстві», а також фактор належності до «сарматської спільноти» [3, с. 13] Іншими дійовими та гуманістичними чинниками, які варто врахувати, є: прив’язаність багатьох польських літераторів до української землі як до рідної, прагнення перенести в літературу і показати світові її природні й духовні багатства, могутній вплив фольклорної стихії [3, с. 13] Вже згаданий нами Томаш (Тимко) Падура характеризувався демократичною спрямованістю. Досить різко він висловлював негативне ставлення до соціальної несправедливості, як, наприклад, у творі «Czapka». Шапка — це алегоричний образ народу, який мусить коритися панам. Ці погляди виникли на основі демократичних симпатій та під враженням від народної поезії. Дух «свободи» відображався у творчості поета, зокрема у віршах і у повсякденному житті. Як згадував Антоній Ролле, у промові на великому зібранні декабристів і поляків, яке відбувалося на початку серпня 1825 року, Падура «зовсім несподівано виступив в ім’я свободи третьої слов’янської національності, малоруської власне... А промовляв із таким захопленням про давні вольності народу на Україні, так образно змалював його минуле, що прихилив до себе серця всіх» [9, с. 233]. За переконанням Р. Кирчіва, прогресивні польські романтики не боялися «протестуючої України», а навпаки, не раз ставили її як приклад величезних можливостей народу. Часто козак оспівувався як лицар волі, правди, справедливості, Запорізька Січ — як реальне втілення ідей демократизму і республіканізму. Постаттю, яка, власне, була представником таких переконань був Т. Падура.

Події тієї епохи, як і будь-якої іншої, неоднозначні, тому оцінка української творчості польських авторів потребує вдумливого, диференційованого підходу, наприклад, такого, який застосував І. Франко, звертаючи увагу на пісні Т. Падури та А. Шашкевича: А. Шашкевич, на відміну від Т. Падури, «не силкувався на високі теми, не складав балад ані патріотичних покликів, а висловлював звичайні собі почуття та події, тим-то й пісні його простіші, гладші і часом навіть промовляють до душі, і через те здобули собі далеко більшу популярність серед польської й української інтелігенції, ніж пісні Падури» [3, с. 28]. Подібну рефлексію застосував А. Ролле, *порівнюючи* твори Я. Комарницького, як автора пісні про Кармелюка, та Т. Падури: «Do poezji miał upodobanie, nawet na zdolnościach mu nie zbywało. I on pisał po małorusku, ale w innym kierunku; kiedy Paddura wsłuchawszy się w nutę pieśni ludowej, na jej ton wysuwał dumę, mającą na celu przeszłość Ukrainy, Komarnicki wówczas albo humoreską się zabawiał, albo jeżeli wpadał w liryzm, to brał z terażniejszości wzory, choćby czyny Karmeluka, rzemieszka, dokazującego podówczas w mohylewskim, lityńskim i latyczowskim powiacie. Gdyby ksiądz kanonik przebywał w obrębie tych miejscowości, a napatrzył się krzywdy wyrządzonej ludziom przez zbrodniarza, pewnie go w pieśni nie apoteozował; ale że Sawrań dość daleko leżał od puszczy barskich...więc ... litował się nad dolą męczeńską kryminalisty. I dziwna rzecz się stała: pieśń przez polskiego księdza ułożona popłynęła daleko na Wshód za Ural...» («По-езія йому подобалася, навіть мав до неї здібності. І він писав по-малоруськи, але в іншому вимірі; коли Падура, дослухаючись до мелодії народної пісні, складав на її тон думу про минувшину України, Комарницький у той час забавлявся або гуморескою, або ж, якщо впадав у ліризм, брав за зразок сучасність, наприклад, хоча б взяти Кармелюка-розбійника, який діяв у той час у Могилівському, Літинському та Летичівському повітах. Якби ксьондз-канонік перебував у той час на тих теренах і мав змогу надивитись на кривди розбійника, які він заподіяв людям, то, напевно, не поетизував би їх у пісні; але оскільки Саврань була досить далеко... тому... він співчував мученицькій долі злочинця. І сталася дивна річ: ця пісня, написана польським священиком, полинула далеко на Схід, за Урал») [13, с. 70].

Серед уже названих постатей варто також звернути увагу на діяча доби романтизму, представника «української школи» Павлина Свенцицького, який зарекомендував себе як палкий прихильник демократичної течії польського українофільства ще під час навчання в Київському університеті. За переконанням Р. Кирчіва, він «один із перших переборює традиційну відособленість, відчуженість польських авторів, які писали по-українськи, від загального розвитку нової української літератури» [3, с. 35]. Свенцицький у своїх творах широко використовував український фольклор. І. Франко згодом оцінив байки, які написав П. Свенцицький, як «гарну пам'ятку... в нашій літературі» [7, с. 92].

До представників «української школи» польського романтизму, «починаючи з першої половини XIX ст., традиційно зараховують також поетів Антонія Мальчевського, Северина Гошинського, Юзефа-Богдана Залеського, яскраві риси «школи» містить також творчість Юліуша Словацького, Мавриція Гославського, Міхала Грабовського, Александра Грози, Генрика Жевуського, Тимона Заборовського, Зенона Фіша, Міхала Чайковського. Її впливи випробувані та, власне, репрезентовані у

спадщині Теодора Томаша Єжа (Зигмунда Мілковського), Юзефа Коженьовського, Юзефа Ігнація Крашевського, Густава Олізара, Адама Плуга, Леонарда Совінського, Йосифа Антонія Ролле і навіть Володимира Висоцького» [3, с. 39].

Як відомо, І. Франко, був справжнім патріотом України. В одній із своїх численних статей він зазначав, говорячи про долю України та творців того періоду: «Колись „wieszcz młody” розпочав свою вищу кар’єру оплесками повстання 1831 року, в котрім навіть брав діяльну участь; а скінчив свою кар’єру плачем по не-вдалім повстанні 1863–1864 рр. Колись Україна в його піснях, ота буйна, широка, козацька, з лицарськими, а щиро прихильними до польського панства Сагайдачними, з ляхами Сердечними і т. п. або з романтичними Косінськими, Мазепами та Золотаренками, була тільки рефлексом буйних мрій о невідривній приналежності тої України до Польщі, була виразом того самого змагання, котре подвигнуло польську молодіж в Варшаві дня 29 падолиста 1830 р. до повстання і виразилось численними ухвалами демократичних клубів варшавських, а в кінці й воєнним походом генерала Домбровського, „котрий не міг розуміти існування Польщі без Волині, Поділля і України»». Та далі йдуть слова, що були відголосом подій на Україні того періоду: «В 30 літ пізніше образ оспіваної України дуже-дуже вже полиняв; на тлі її степів показуються вже такі темні плями, як „Trzeci szturm Stawiszcz” (1656) ославленого поганого Степана Чарнецького, котрий, по словам одного польського історика (Antoniego J.), дужче зруйнував Україну, ніж Батий і всі Гіреї, разом взяті, — показується над далеким Дніпром нова „przesławna mogiła Tarasowa”, віщунка нової доби в житті України» [6, т. 27, с. 28]. А. Ролле малює постаті, що відважно, мужньо і самовіддано служать Україні: «Chmielnicki... pchnął Bohuna na czele 400 ludzi, obiecując mu rychłe z znaczniejszą pomocą przybycie. Do pułkownika braclawskiego należało z urzędu bronienie ludu w granicach jego pułku zamieszkałego. Przybiegł i uląkł się pustki, nizkąd nawet języka... wszędzie gruzy, popieliska, cisza grobowa dokoła. Czarnieckiego znał już trochę». («Хмельницький... вислав Богуна на чолі 400 людей, обіцяючи йому підмогу. До обов’язку брацлавського полковника належала оборона населення в тих околицях, де базувався полк. Прийшов — і перелякався тієї порожнечі, що панувала навкруги, та того жакливого мовчання... всюди руїни, попелища, навкруги замогильна тиша. З Чарнецьким був уже дещо знайомий») [10, с. 189].

В іншому томі теж є згадка про того ж таки «поганого Степана», тільки з іншої перспективи: «Чи був він русин чи поляк?.. Та, з другого боку, ми бачимо, як він разом з поляками ходить бити козаків і руйнувати Україну, бере участь в поході Яна-Казимира та Чарнецького за Дніпро, в тім поході, що, по словам польського історика А. Ролле, зруйнував Україну гірше Батия та всіх Гіреїв, і здобуває собі королівське призначення в тім братовбійчій поході» [6, т. 47, с. 123].

Із наведеної далі цитати стає зрозумілим, наскільки жорстокими були методи «ворогів України»: «Aby wszystkim kraj przez szturm do posłuszeństwa nachylać...» («Щоб весь край змусити до послуху зброєю») [10, с. 198]. Адже саме у 1653 році шляхетська Польща вживає нових заходів для продовження агресії проти «українських земель». У березні польський король Ян-Казимир знову кинув на Україну відбірні війська. Командування ними він доручив Степану Чар-

нецькому, відомому своєю нелюдською жорстокістю. З боку українського козацтва противником Степана Чарнецького був відважний Іван Богун: «...Odwaga lwa, chytraść węża, przebiegłość lisa i lekkomyślność wichru drgały w żyłach jego»... («Мужність лева, хитрість змії, підступність лиса та легковажність вихору були його еством...») [10, с. 163].

Протистояння Богуна та Чарнецького можна простежити також у романі «Вогнем та мечем», сприйняття якого є досить неоднозначним, та в романі Олександра Соколовського «Богун» (щоправда, написаного дещо пізніше). В основу канви роману було покладено сюжет боротьби Івана Богуна та Степана Чарнецького за прекрасну козачку Оксану, того самого Чарнецького, який катував українців не менше, ніж Вишневецький. Наратору не вдалось уникнути однобокості, він чітко розмежував персонажів на негативні та позитивні. Образу Вишневецького протистоїть образ Хмельницького, відважного, мудрого, навіть хитрого. Свідченням цієї полеміки були епіграфи із праць польських істориків, зокрема Л. Кубалі. Але основу протистоянь скоріше становлять не історичні протистояння, а «тема кохання», яка стає фабульною канвою творів. Такий зворот у бік «романсовості» досить дивний, позаяк історичний романтизм тих років спрямований на повну відповідність історичними джерелам.

Як уже зазначалося вище, сучасники цінували А. Ролле за об'єктивне змальовання подій. Невтомно працюючи в родинних архівах, з джерелами, які були ще не досліджені, він створював цікаві літературні оповідання та інші праці. Варто зауважити, що своєї мети він досягав завдяки застосуванню у своїх працях (творах) — поряд із іншими засобами — описів, порівнянь, епітетів. Так, до прикладу, Юзефа Стемпковського він описав як «Strasznego Józefa» («страшного Йосипа»). В оповіданнях письменника Стемпковський постає як жорстокий ворог гайдамаків, який випадково досяг високого соціального стану, приймав рішення військової та політичної значимості, мав на думці лише особистий інтерес, поліпшення свого власного економічного становища. «Rycerskie umiłował rzemiosło, ale ducha wojennego rzeczywiście nie nosił w sobie, tylko w formie cały utonął. Rubaszny i posuwisty, polskiego stroju nie zrzucił do zgonu, czuprynę podgalał, z dykteryjkami się nosił, a te właśnie jowialites jednały mu potem stronników, pomagały do popularności. Szlachta, na kresach szczególnie, przepadała za tłustymi żartami pana wojewody» («Йому подобалось воєнне ремесло, але насправді духу воєнного в собі не мав, лише в одній формі вбачав істинність ремесла. Грубуватий і спокійний, ходив у польському однострої до смерті, підбривав чуприну, розважав анекдотами, і саме ці веселощі згодом привабили до нього однодумців і зробили популярним. Шляхті, особливо на пограниччі, дуже подобалися непростийні жарти пана воєводи») [8, с. 28].

Із наведених цитат бачимо, що А. Ролле був вірним сином землі української. «Слугами, які виборювали незалежність і самобутність українського народу», можна заслужено назвати І. Франка та А. Ролле. Варто також зазначити, що творчість і діяльність д-ра Антонія перебувала в «полі зору» Каменяра, який у різних своїх статтях посилався на праці літератора. В. Антонович, який також цікавився доробком А. Ролле, зазначав: «Ми маємо визнати, що доктор Ролле невтомно

своєю діяльністю на полі історичної науки відслужив чесну службу на користь рідного краю» [1, с. 306].

І. Франко виступав як медіатор між окремими діячами, державами та епохами творення української самосвідомості. Листування й особиста дружба пов'язували його з багатьма визначними польськими письменниками того часу: Ожешко, Каспровичем, Кшивицьким, Жеромським, Немоевським та ін. Із багатьма він працював над різними літературними проектами, у польських періодичних виданнях, брав активну участь у політичному житті Польщі. Франко, який написав також кілька романів і коротших прозових творів польською, був видатним популяризатором польської літератури серед української громади. Його критичні статті та рецензії охоплюють значну частину польської літератури, хоча перевага надавалася «українській школі».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антонович В. Б. Иосиф Иосифович Ролле (Некролог) // Киев. старина. — 1894. — № 2. — С. 306.
2. Записки Наукового товариства імені Шевченка. Т. LXVII / під ред. М. Грушевського. — Львів, 1904. — С. 28.
3. Кирчів Р. «Мовою українського народу» (Вступ) // Українською музою натхненні (Польські поети, які писали українською мовою). — Київ: Радянський письменник, 1971. — С. 3–39, 13, 28.
4. Радишевський Р. Томаш Падура — польсько-український поет. Волинь–Житомирщина. — Випуск 23. — С. 39.
5. Франко І. Додаткові томи до зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Київ: Наукова думка, 2008. — Т. 53. — С. 389, 425–426.
6. Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. — Київ: Наукова думка, 1986. — Т. 27. — С. 28; Т. 47. — С. 123.
7. Франко І. Руський театр у Галичині. Твори у двадцяти томах. — Київ: Наукова думка, 1966. — Т. 16. — С. 92.
8. Dr Antoni J (Rolle). Straszny Józef. Wybór pism. T. 1: Gawędy historyczne / Oprac. W. Zawadzki. — Kraków, 1966. — S. 28.
9. Dr Antoni J (Rolle). Opowiadania. Serya czwarta. — T. I. — Warszawa, 1884. — S. 233.
10. Dr Antoni J. Szkice i opowiadania. Seria piąta... Iwan Bohun. — Kraków i Warszawa. — Nakład Gebethnera i Wolfa. — 1887. — S. 163, 189, 198.
11. Rolle A. Gawędy z przeszłości. Nakładem księgarni Gubrynowicza, I. Schmidta. Z drukarni Pillera. — 1879. — T. 1. — S. 138, 145, 163, 227–228.
12. Dr Antoni J. (Rolle). Gawędy historyczne. — T. I. Wstęp W. Zawadzki. — Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1966. — S. 70–71.
13. Dr Antoni J. (Rolle). Sylwetki literackie. — T. III: Emir Rzewuski. — Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1966. — S. 70.